

Pedagogicko-axiologická reflexia mravných hodnôt a mravný rozvoj osobnosti

Martin Žilínek

Otázka identity človeka sa stáva centrálnym filozofickým, etickým, pedagogickým problémom súčasnosti. S identitou sa všeobecne spája cieľ ľudského vývoja a snaženia. Je spätá s hľadaním jedinečnosti svojej osoby (Erikson, 1969). Identita osobnosti predstavuje kategóriu základnej antropologickej podstaty. V rovine autentického ľudského bytia, kategória osobnej identity človeka súvisí s vlastným bytím, sebadefinovaním sebarealizáciou, sebautváraním sebahodnotením, s atribúciou hodnotových štruktúr, kvalít a vlastností v procese tvorby svojej integrity.

V antropologicko-integratívnom poňatí osobnosti určujúci fenomén predstavuje morálno-hodnotová dimenzia. Je hlboko spätá s podstatou ľudského bytia a bytostnou štruktúrou ľudskej slobody. Axiologicko-mravná dimenzia v rozvoji identity človeka je veličinou základného metodologického významu.

V predmetovom obsahovo-procesuálnom zameraní v celom systéme vied o výchove človeka, eticko-hodnotový rozmer má svoju dominanciu a teleologicko-stratickú určenosť. Najmä etická výchova a etické učebnice vo svojich axiologicko-hodnotových základoch musí reflektovať konkrétnu realitu svojej doby, to umocňuje jej odborný účinný výchovný status pôsobenia i širokú spoločenskú akceptáciu. Máme na zreteli eticko-axiologický rozmer výchovy vzťahu k etickej hodnotovej evolúcii (Žilínek, 1995).

V axiologicko-etických teóriách a koncepciách sa v súčasnosti stretávame so zdôrazňovaním procesu „posúvania hodnôt“, neexistencie absolútneho kľudu v hodnotovom vedomí, etickej evolúcie, straty i zrodu nových hodnôt. Koexistencia rôznych hodnôt a posuny v hodnotových štruktúrach môžeme pokladať za prirodzený jav, fenomén ľudskej antropogenézy. Diferentnosť a špecifická reálneho sveta má svoj dosah a prejav i v dimenzionálnej rovine antropologicko-etickej.

Nové videnie našej doby znamená i zmeny paradigμάτων, reflexie premien i v rovine etiky, ľudskej morality. Poznáme krajne kritické stanoviská, že doterajšie etické prístupy nie sú schopné uspokojuivo riešiť problémy dnešnej doby. Že etické teórie sklamali v situáciách globálnych problémov. Môžeme pozorovať, že pri tradičných etických prístupoch sa objavuje „náčrt“ utvárania nových paradigiem, alebo sa prejavuje úsilie o modifikáciu paradigiem

starších (Brázda, 1993, s. 6–10). Predmetom nášho záujmu však nie je analyzovať etické koncepcie postmodernej doby, avšak je nevyhnutné v našom predmetnom záujme etickej výchovy a etického učenia reflektovať skutočnosť, ktorá začína byť uznávaná ako radikálne pluralitná a diferentná. Ide o pluralizmus myslenia, spôsobov správania, etických hodnotových systémov. Tieto diferentnosti už nežijú izolovane, ale vzájomne sa ovplyvňujú a preplietajú. Pre eticko-axiologický rozmer výchovy je významné akcentovať paradigmu – prijatie východísk postmoderného myslenia, akceptovať toleranciu, solidaritu, pluralitu, diferentnosť, kooperáciu a koexistenciu. Otvorené potlačovanie odlišností iných kultúr stratilo svoju legitimitu, ale aj efektívnosť. Umocňuje sa potreba porozumenia.

Skutočnosť, že všetky záujmy a preferencie sú v pluralitnej spoločnosti zohľadňované v procese výstavby morálnych noriem spoločenského spolunážívania neznamená, že všetky mysliteľské záujmy, ideály a predstavy o hodnotách môžu byť uznané rovnakou mierou ako legitímne. Existujú ideály a predstavy o hodnotách a s nimi späté preferencie, ktoré sú s ideálom slobodnej spoločnosti nezlučiteľné. Ide o všetky ideály a predstavy o hodnotách, ktoré strácajú svoj základný humanisticko-axiologický rozmer, etickú hodnotu ľudského bytia. Akceptujeme metodologické východiská a teoretické koncepcie, ktoré vychádzajú zo stanovísk, že môžu existovať rôzne a pritom rovnocenné legitímne poňatia dobrého života. Ide o etiku tolerancie voči iným poňatiam hodnôt. Tolerancia v etike má však svoje hranice. Valencia mravnej hodnoty tolerancie, ani iných hodnôt nemôže „opustiť“ svoj základný kultúrno-duchovný rozmer prirodzenosti morality ľudského života v intenciiach toho, čo je človeku vlastné, ako nositeľa a realizátora mravného dobra v jeho jedinečnosti, individuálneho a sociálneho ľudského bytia.

Etika sa stáva snom, ak nevidíme integritu a komplexnú realitu človeka. Etické videnie je založené na antropológii (K otázkam etickej výchovy, 1991, s. 9). Návrat k ľudskej autenticite je cestou tvorivého rozvíjania prirodzenosti človeka, jeho potencialít, duchovnej a bytostnej podstaty. Ľudský faktor humanity môžeme ovplyvniť: „Humanitas“ je tým univerzom, ktoré nosí v sebe každý človek a čo utvára bázu, na ktorej sa môžu zhodovať ľudia v globálnom poňatí sveta. Sociokultúrne osobitosti a danosti neuzatvárajú „svet vlastných hodnotových štruktúr“. Kultúra je svetom dynamicky sa vyvíjajúcich ľudských hodnôt. Otvorenosť kultúr bez straty svojej špecifickej identity utvára skutočný priestor pre prirodzený, slobodný rozvoj ľudskej osobnosti. Interkulturálna komunikácia je cestou k zachovaniu duchovno-kultúrnej identity, nie cestou jej zániku. Rozdielne svety žijú vedľa seba,

vzájomne sa rešpektujú a ich „iné videnie“ v hodnotovom vedomí je potrebné plne akceptovať.

Hodnotovosť a hodnototvorná funkčnosť sú určujúcim kritériom pre každý mravný jav. Táto určenosť vyplýva z podstaty etiky ako určitého druhu hodnotovedy. Každý morálny systém obsahuje elementy všeobecnej akceptovateľnosti. O tom nás presvedča živá empiria ľudstva. Čím viac sa odkláňali etické systémy od potrieb života, duchovného sveta človeka a sociálneho spoločenstva, tým menej hodnôt všeobecnej humanistickej akceptovateľnosti obsahovali (Žilínek, 1992). V pluralitnej akceptácii kultúrnej diferentnosti nemožno akceptovať „uzatvorené a fixné“ hierarchizované štruktúry ľudskej morality. Je potrebné však akceptovať etickú hodnotovú valenciu. Sú centrálné axiologicko-etické kategórie, ktoré predstavujú jadro systému „dynamickej stability“ v multikulturálnych dimenziách. V koexistencii s inými tvoriacimi sa hodnotami podliehajú flexibilným preferenčným posunom v etickej evolúcii (Žilínek, 1995). Diferentnosť v hodnotovom poňatí je významná a akceptovateľná. Bez „spoločného menovateľa“ nemožno však operovať s jednotlivými hodnotiacimi „položkami“ a vzájomne ich porovnávať (Dokulil, 1995, s. 77). Akákoľvek diferentnosť bez kategoriálnej unifikovanej základnej bázy je takmer nemožná. Diferentnosť v individuálnom i v sociálno-etickom poňatí je v kultúrno-spoločenskom vývoji v rôznych aspektoch modifikovaná a vždy znova kodifikovaná dedičstvom. To podmieňuje určitú modifikáciu preferencie a štrukturácie hodnôt i dynamiku meniacich sa kontextov pri rozhodovacích procesoch v personálnej rovine človeka.

Svet hodnôt neexistuje sám o sebe, bez človeka. Hodnotovosť do sveta prirodzenej duchovnej a materiálnej podstaty vnáša sám človek. On atribuuje i vo svojej vlastnej podstate elementy ľudskej morality. Konkrétny človek je vždy človek ako autentická bytosť a teda aj „gruntovne“ ľudsky jedinečným. V jeho podstate spočíva schopnosť vlastného sebaurčenia, mravného rozhodovanie, identifikácie sa s mravnými hodnotami a dosiahnutie mravnej identity. Univerzálna ontologická personálna konštitúcia zblížuje i rozdeľuje ľudí. Hodnotová univerzalistická etická valencia ak má byť akceptovaná, musí zodpovedať niečomu reálnemu – personálnemu bytiu v skutočnom ľudskom živote. Univerzálne hodnotovo ľudské môže byť odhaľované a dosažiteľné v autentickom individuálnom žití človeka. Hodnotová akceptácia spôsobom vlastným a jedinečným pre danú osobu je základným a určujúcim realizačným axiologicko-etickým poľom.

Hodnototvorný proces je procesom aktívneho hľadania, objavovania, akceptácie a identifikácie. V životnej teórii a praxi sa otvára poznanie reálneho

mravného života a iba v tejto hodnototvornej vzťahovosti môžeme stanovovať a uskutočňovať i určitú výchovnú reflexiu.

Je významné v etickom výchovnom procese akceptovať väzbu totality a finality človeka k mravným hodnotám. Základom a normou mravnej hodnoty je celý človek. Ako telesná a duchovná, slobodná a osobná bytosť vo svojich rozmanitých vzťahoch. Mravná hodnota v sebe zahŕňa všetky hodnotové oblasti človeka. Preto sa mravná hodnota javí ako zásadne nadradená všetkým ostatným hodnotovým oblastiam. V oblasti nižších hodnôt, ktoré sa vzťahujú bezprostredne k určitému účelu – čo je príjemné, užitočné prakticky, vitálne prospešné – sa snažíme získať hodnotu „pre seba“, aby sme dosiahli jej praktický úžitok. V oblasti vyšších hodnôt (teda i mravných hodnôt) už nejde o to, aby sme hodnotu získali „pre seba“, ale aby sme ju prijali „pre ňu samotnú“, otvorili sa jej, aby sme sa ňou obohatili, aby sme otvorili svoju vlastnú mravnú kreativizáciu a rozvinuli svoj mravný status. Tu už sa otvára zložitá personalizačná rovina mravného sebautvárania osobnosti.

Akceptácia mravných hodnôt je zložitý proces. Etické učenie a etická výchova postavená len na zákonoch, princípoch a normách by mohla viesť k regulatívnej schematičnosti v medziľudských vzťahoch, jednoplošnosti (príkazov, zákazov a sankcionovaníu) a v nedostatočnej miere k rozvoju vlastných duchovno-mravných potencialít a kompetencií každej osobnosti. Voluntaristická imperatívna postupnosť vo vzťahu k normám môže viesť iba k poslušnosti, možno dosiahnuť legitímnosť, ale nie morálnosť vo vzťahu k autenticite osobnosti. Zákony, princípy a normy určujú človeku, čo „musí“ robiť, hodnota však vedie človeka k istej činnosti (K otázkám etickej výchovy, 1991, s. 36). Preto zdôrazňujeme axiologickú určenosť mravných noriem, ich vstup a rozvinutie do hodnototvorného procesu. Aby sa ich potenciálna hodnotovosť stala reálnou mravnou hodnotou.

V etickom výchovnom procese základnú bázu tvorí skúsenostno-zážitková a poznávacia rovina, mravnú skúsenosť chápeme ako zapamätávanie si životného poučenia, ako syntézu zmyslového a emocionálneho, kde vystupuje skúsenosť vo svojom emocionálnom aspekte ako skúsenosť prežívaných citov. Mravný zážitok nepredstavuje odraz života, ale psychologický obsah života samého. V zážitkoch sa prejavuje význam prežitého pre osobnosť. Poznávacia rovina v kognitivistických prístupoch je spätá s mravným poznaním ako východiskovej obsahovo-štrukturálnej súčasťou mravného vedomia osobnosti. Autonómny, mravne kreatívny internalizačný proces u osobnosti integruje v sebe roviny racionality a emocionality. Aj mravné hodnoty nepostihujeme len racionálnym poznaním, ako reálne veci, ale ich „cítíme“, teda aj iracionálnym či emocionálnym spôsobom – „cítением hodnôt“. Sú to

„ideálne entity“, ktoré sú uvádzané do empirickej skutočnosti hodnotiacim úkonom, majú svoj výrazný prežívajúci hodnotiaci rozmer. Tieto stanoviská vo svojej náuke o hodnotách zastávali Max Scheler, Nicolae Hartman, Franz Bretano a iní (Coreth, 1994, s. 106). Vo výchovnej realite, ak nám ide o skutočne integrované poňatie osobnosti, je potrebné obidve roviny racionality a emocionality plne akceptovať i vo vzťahu k mravným hodnotovým kvalifikáciám.

V súlade s Eriksonovou teóriou štádiálneho ľudského vývinu v mravnom kreatívnom procese osobnosti reflektujeme kultúru jej vlastného poznávania, hodnotového prežívania, mravného rozhodovania, sebaurčenia i sebaukutočnenia. Človek má právo na sebaurčenie. Priznať sa k svojim vlastným potrebám a pocitom, presvedčeniu a hodnotám, prevziať zodpovednosť za seba a za svoje správanie. Nájdenie vzťahu k sebe samému a k iným ľuďom, objavenie a nájdenie hodnôt pre svoj život utvára etickú podstatu vlastného sebaurčenia. Poznanie samo o sebe neuskutočňuje žiadnu mravnú hodnotu. Ak zostáva len teoretickým konštatovaním, je bez hodnoty a je indiferentné, ak nenasleduje za ním slobodné uznanie a zaujatie postoje. Názory a presvedčenie sa nezískavajú iba cestou abstraktnej argumentácie. Je potrebné reflektovať a akcentovať to, čo človeka privádza k vlastnému premýšľaniu, mravnému usudzovaniu, prežívaniu, komparácii a hodnoteniu (Hartman, 1935).

Určitým východiskovým javom v tomto poňatí mravného kreatívneho procesu osobnosti je mravné sebauvedomenie a sebahodnotenie. Sebauvedovaním otvára sa človeku cesta k slobodnej, autonómnej kreatívnosti, možnosti samostatne usmerňovať svoje činy a mravne sa sebaudokonaľovať. Základ mravného sebauvedomenia osobnosti tvorí presvedčenie chápané ako subjektívna akceptácia a transponácia určitých názorových a štruktúralno-hodnotových elementov. Presvedčenie človeka vo všeobecnom poňatí má svoj racionálny základ. Mravné presvedčenie taktiež vyrastá na tomto základe, avšak v procese svojho vývoja nadobúda popri kognitívnom zreteli výraznú emotívnu dimenziu. Výhradne kognitivistickými prístupmi, v ktorých dominantnou rovinou je rovina rozvoja eticko-poznávacích a eticko-usudzovacích procesov nemožno pochopiť podstatu mravnej kreatívnej autonómnosti človeka. Preto je významné rozvinúť rovinu emotivity, dynamizovať prežívaný vzťah človeka k javom vnútorného a vonkajšieho sveta, v celej sociokultúrnej rovine, v medziľudskej interakcii, k správaniu i konaniu človeka i k proklamovaným eticko-hodnotovým štruktúram. Bez mravného cítenia nemôže vzniknúť mravný hodnotiaci súd a hodnotiaci mienka. Na základe tohto prežívajúceho hodnotiaceho vzťahu sa rozvíja sebauvedomenie v rovine morálky osobnosti. Stabilné a axiologicky významné elementy

utvárajú určitú hodnotovú štruktúru, ktorá sa môže stať i určitou potenciálnou konštantou v personálnej identite osobnosti.

Mravno-kreatívny hodnototvorný proces je hlboko spätý so slobodným rozhodovaním sa osobnosti. To je fenomén ľudského uskutočňovania mravných hodnôt na rozdiel od každého subhumánneho životného diania. Sloboda dosahuje svojho vlastného zmyslu v mravných rozhodovacích procesoch. Sloboda rozhodovania predstavuje podstatu bytia človeka. Ukladá tomuto bytiu záväznú povinnosť mravnosti, slobodného uskutočňovania mravného dobra (Coreth, 1994, s. 104). V tom spočíva hodnotová určenosť slobody, jej predikcia mravného činu, správania a konania osobnosti. Slobodná osobnosť sa môže v každej situácii rozhodovať s mravnou zodpovednosťou. Tvorba mravných hodnotiacich súdov a rozvíjanie rozhodovacích procesov a ich relácia k zodpovednosti tvorí „jadro“ v duchovno-personálnej rovine mravného rozvoja osobnosti. V tomto poňatí mravné rozhodovacie procesy sú vo vzťahovej imanentne štrukturovanej väzbe so svedomím a slobodou človeka. Vo vzájomne podmieňujúcej sa komplementarite týchto fenoménov vystupuje určitá životná projekcia a jej zopovedajúce možnosti správania v praktickej životnej realite.

Mravné rozhodovacie procesy človeka sa uskutočňujú v podmienkach reálnej životnej hodnotovej plurality. Akceptovať a stotožniť sa s faktom existencie iného aj v hodnotovej sfére je prejavom uznania práva každému jedincovi na svoj svet a svoje chápanie sveta. To je prejav duchovno-mravnej kultúry osobnosti. Celková dynamika mravných rozhodovacích procesov, voľba medzi hodnotovými systémami, kritériom hodnotovej merateľnosti a súmerateľnosti, zmocňovania sa a identifikácia i samotná realizácia hodnoty je hlboko individuálnym procesuálnym javom. Človek si utvára vlastný projekt „žitia hodnotovosťou“, v určitých fázach svojho vývinu objavuje, akceptuje a zmocňuje sa hodnôt. Tak, ako nám platí, že morálku nemožno konštruovať „z bodu nula“ (Ricken, 1995), bez akceptovania jej historických kultúrno-antropologických súvislostí a imperatívnych hodnotových vzťahov k ľudskému žitiu, tak aj v procese individuálneho morálneho vývinu je žiadúce akceptovať celý integrálny rozmer osobnosti. V jej jedinečnosti akceptovať vlastný spôsob a vlastnú cestu premýšľania, uvažovania, zmocňovania sa hodnoty svojím vlastným spôsobom a jej žitia v autenticite svojho bytia.

Hodnototvorný proces a mravná dimenzia identity sa nemôže utvárať v uzavretom svete osobnosti, ale v transponovanosti a kongruencii s vonkajším svetom a praktickým životom. Mravnosť vo svojej prakticko-činnostnej podobe sa začína u jednotlivca prejavovať v konkrétnej životnej situácii, keď si uvedomuje a prežíva vnútorné napätie medzi rôznymi variantami svojho vlastného možného správania. Začína si subjektívne klásť otázku „Prečo

sa mám rozhodnúť?“ Kay (1975, s. 332) hovorí: „Problematikou mravnej zodpovednosti je možné sa zaoberať v rámci etickej výchovy. Etická výchova je adekvátna, len ak poskytuje deťom postupy ako vytvárať mravné rozhodnutia.“ Akt voľby a rozhodovania v konkrétnych situáciách vylučuje však konkrétno-činnostnú inštrumentalizáciu, pretože človek má schopnosť vlastného sebaurčenia a mravného rozhodovania. Identita v svojom morálnom rozmere u osobnosti je založená na pociťovaní, že moje rozhodnutia sú pre mňa zmysluplné a zároveň konzistentné s hodnotami k vlastnej subjektivite a s očakávaniami v sociálnom okolí. V tomto smere je významné v procese mravného rozvoja osobnosti operacionalizovať takéto stratégie a postupy, ktoré napomáhajú umocňovať zodpovednosť morálneho subjektu za dôsledky vyplývajúce z jeho konania a správania. V tomto smere sú inšpiratívne myšlienky konkvencionalistických koncepcií a ich možná pedagogicko-etická reflexia.

Poznanie týchto skutočností a ich chápanie a videnie v integrálnej štruktúre, v prejave ľudského správania nám umožňuje optimalizovať a operacionalizovať činnosti smerujúce ku skutočnému rozvoju potencialít osobnosti, k prepojenosti na praktický život a na riešenie budúcich možných problémových situácií. Účinnosť možných metodických vplyvov a pôsobení v tomto procese si vyžaduje optimálnu prepojenosť mravného poznávania na praktickú činnosť a život detí a mládeže. Mravné poznávanie i celý hodnototvorný proces je tým efektívnejší, čím viac je prepojený na zážitkovú sféru a na mravnú životnú skúsenosť. Treba utvoriť podmienky a viesť deti, mládež k sebauvedomovaniu, umožniť im pootvoriť svoje vnútro a svoj vnútorný svet, aby ho v tichom a v hlbavom subjektívnom dialógu konfrontovali s vonkajším svetom. Iba takouto vnútornou, subjektívne prežívajúcou mobilizáciou elementov mravného vedomia môžeme dosiahnuť, že mladý človek mravný jav pochopí, utvorí si vlastný hodnoto-mravný úsudok a záver, ku ktorému dospeje vlastnou vnútornou aktívnou účasťou, prijme za svoje.

„Naše vlastné ja sa formuje sociálnou skúsenosťou“ (Mead, 1965, s. 139). Praktická činnosť sama o sebe však nepodmieňuje a neurčuje efektívne rozvinutie procesu mravného formovania osobnosti. Nemôže sa stať neosobným socializačno-reflexívnym činnostným aktom. Tým by proces mravného formovania stratil svoju subjektívnu a sebaregulujúcu podstatu. Eticky relevantne funkčným výchovným poľom sa môže stať len taká činnosť, ktorá je prameňom jeho vnútornej mobility, podnecuje a „dáva do pohybu“ určujúce hodnototvorné a vzťahotvorné procesy a účinne ovplyvňuje tvorbu mravnej dimenzie identity osobnosti. V tomto poňatí plne akceptujeme funkciu a zástoj sociálneho správania, sociálneho učenia, psychosociálneho výcviku,

sociálno-etických spôsobilostí v realizácii etickej výchovy v celom sociálno-výchovnom poli.

Literatúra

BRÁZDA, R. A KOL. *Vybrané problémy soudobé etiky*. Brno, 1993.

CORETH, E. *Co je člověk?* Praha, 1994.

DOKULIL, M. Deklarace diferentnosti hodnot a relevance její míry. In *Svobodná společnost – svobodná morálka*. Olomouc, 1995, s. 74–80.

ERIKSON, H. E. *Identity Youth and Crisis*. New York, 1969.

HARTMAN, N. *Ethik*. Berlin – Leipzig, 1935.

HODOVSKÝ, I. *Proměny hodnot?* Olomouc, 1993.

KAY, V. *Moral Education*. London, 1975.

K otázkam etickej výchovy. Bratislava, 1991.

MEAD, G. H. *Mind, Self and Society*. Chicago: Univ. Chicago Press, 1965.

RICKEN, F. *Obecná etika*. Praha, 1995.

ŽILÍNEK, M. Humanistic and Ethic Values of the Universal Sociocultural Nature and the Creation of Personality. (Referát) Medzinárodná vedecká konferencia „Comenius Heritage and Education for 21 st. Century“. Prague, 1992.

ŽILÍNEK, M. Ethische Evolution und axiologische Grundlage der ethischen Erziehung. (Referát) Medzinárodná rakúsko-slovenská vedecká konferencia „Sloboda a etické konanie človeka“, Nitra, 1995.

ŽILÍNEK, M. Pedagogicko-axiologická reflexia mravných hodnôt a mravný rozvoj osobnosti. *Pedagogická orientace* 1999, č. 1, s. 29–36. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Martin Žilínek, CSc., Filozofická fakulta UK Bratislava